

XIX əsrdə dini və dünyəvi məktəblərdə qızların təhsil hüququ

Azərbaycanda milli ibtidai məktəblərin əsası sayılan dini məktəblərin arasında xalqa maarif işıqları gətirən, milli mədəniyyətin tərəqqisində, heç şübhəsiz, müsbət rol oynayan təhsil ocaqları da az deyildi. Keçən əsrin görkəmli ziyalılarından, yazıçılarından və qabaqcıl şəxsiyyətlərinin əksəriyyəti öz ilk təhsillərini belə məktəblərdə almışlar. Bir cəhəti də unatmaq lazım deyildir ki, dünyəvi elmləri tədris etmək, təlim-tərbiyə işini lazımı səviyyədə qurmaq belə kiçik və vəsaitsiz məktəblərdə qeyri-mümkün idi. Əvvələn bu məktəblərdə ev təhsili görmüş şəxslər və ya mollalar dərs deyirdilər. Digər tərəfdən, həmin məktəbləri elə imkanı yox idi ki, başqa fənn müəllimləri də saxlaya bilsin. Lakin bununla belə, həmin xüsusi məktəblərin və mollaxanaların içərisində elələri vardı ki, qabaqcıl təlim-tərbiyəyə meyil edir, dünyəvi elmlərə maraq göstərirdi. Bu, əlbəttə, keçən əsrin mütərəqqi maarifçilik hərəkatının və qabaqcıl pedaqoji fikrin, nümunəvi təlim-tərbiyə üsullarının təsiri idi.

Xüsusi evlərdə təşkil edilmiş bir sıra savad məktəbləri ümumən mollaxanaların sırasında itib-batdığından, onlar tədqiq olunmamış qalmışdır.

Sabir Gəncəli yazır: "Tarixə obyektiv yanaşıldıqda, daha diqqətlə tədqiqat aparıldıqda, məlum olur ki, hələ keçən əsrin ortalarında Azərbaycanın şəhər və kəndlərində uşaqlara dünyəvi bilikləri öyrətməyə, yaxşı savad verməyə səy göstərən aşağı dərəcəli belə ibtidai məktəblər mövcud olmuşdu.

Bir sıra tarixi mənbələr göstərir ki, hələ keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində Şamaxı əyalətində 25, Bakı və onun ətraf kəndlərində 16, Şuşada 9, Qubada 5, Naxçıvanda bir neçə xüsusi məktəb və mollaxana vardı. Bu məktəblərdə ərəb, fars, Azərbaycan dili və yazı təlim edilirdi. Şagirdlər ərəb dili vasitəsilə müsəlman qanunçuluğunu, fars və Azərbaycan dilləri vasitəsilə Şərq ədəbiyyatından bəzi nümunələri öyrənirdilər. İbtidai təhsil verən məktəblərdə təlim üslubu belə qurulmuşdu:

1. İlk əvvəl dörd ərəb hərfi öyrədilirdi (əzbər).

2. Bir neçə həftədən sonra "əbcəd" keçilirdi.

(Əbcəd heç bir mənası olmayan səkkiz süni sözdür).

3. Bir qədər sonra şagird özünü oxuyan "kitabxana" olurdu.

4. Qurandan sonra fars dilində "Çərəkə" keçilirdi. Bu kitab dörd fəsildən ibarətdir.

5. "Çərəkə" oxunub qurtarandan sonra Hafizin, Füzulinin, Nəvainin və başqa Şərq şairlərinin şeir kitablarından oxu keçilirdi".

Hələ dünyəvi məktəblərin Azərbaycanda yenidən intişar tapmağa başladığı bir dövr üçün bunlar mütərəqqi hadisə sayılmalıdır. Heç şübhəsiz, həmin xüsusi məktəblərin içərisində qız məktəbləri də mövcud idi. Bunu bəzi yazılı mənbələr və arxiv sənədləri də təsdiq edir.

1850-ci ildə Güllübəyim adlı bir azərbaycanlı qadın Şamaxıda öz evində xüsusi qız məktəbi açmışdı. Tiflisdə nəşr olunan "Qafqaz xadimləri lüğəti"nin 1896-cı

il buraxılışında həmin məktəb haqqında verilmiş məlumat diqqəti cəlb edir. Burada deyilir ki, Güllübəyim Şamaxıda anadan olmuş, təhsilini evdə atasından və xüsusi müəllimlərdən almışdır. Onun atası Mir Mahmud kişi dövrünün açıq fikirli adamlarından olmuşdu. O, doğma qızında maarifə böyük şövq oyatmışdı. Maarif və mədəniyyəti sevmən Güllübəyim 1850-ci ildə öz evində xüsusi məktəb açmışdı. Məktəb 1863-cü ilədək fəaliyyət göstərmişdir.

S.Gəncəlinin qeyd etdiyi kimi, dördillik ibtidai məktəb həcmində bilik verən, bu qız təhsil ocağında şəriət, ana dili, hesab, fars dili, tarix və nəğmə öyrədilirdi. 1852-ci ildə Qafqazın bir sıra

müəllimə xanımın özü yaxşı oxuyurdu. Mən, belə bir müəllimənin adı ev xanımı olduğuna inana bilmədim.

Güllübəyim kimi cəhalətin, fanatizmin qalın dumanları arasından Azərbaycan qızlarına maarif ziyası saçmağa çalışan nəcib və xeyirxah təbiətli qadınlar tarixdə az olmamışlar.

Keçən əsrin 50-ci illərində Bakıda da ilk xüsusi qız məktəbləri açılmışdı. Məşədi Səkinə və Xırdaxanım kimi ev təhsili keçmiş, tərəqqipərvər qadınlar çox böyük çətinliklərlə üzləşsələr də, öz evlərində xüsusi qız məktəbləri açmağa nail olmuşdular. Bu kiçik savad məktəblərində şəriət, ana dili, hesab, hüsnxətt və fars dili təlim edilirdi. Valideynlərin nəzərində məktəbin nüfuzunu artırmaq məqsədilə kasıb uşaqlara məişət üçün lazım olan evdarlıq və əl işi də öyrədilirdi.

Ayrı-ayrı evlərin, məscidlərin bir küncündə zəif şamlar kimi közərən belə kiçik 5-10 nəfərlik məktəbciklər günü-gündən genişlənən maarifçilik hərəkatında öz əks-sədasını yarada bilmirdi. Azərbaycanlı qızlar üçün dövlət tərəfindən rəsmi qız təhsil ocağının açılması üçün tərəqqipərvər ziyalılar çox çalışdılar və təşəbbüslər etdilər. 80-ci illərin əvvəllərində Tiflisdə ana dilində təlim verəcək bir qız məktəbinin yaradılması fikri meydana çıxdı.

Həmin illərdə Tiflisdə müsəlmanların xeyriyyə cəmiyyəti yaradıldı. Cəmiyyət azərbaycanlı

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

yerlərində, həmçinin, Şamaxıda olmuş V.T.Stepanova yazırdı: "Mənə dedilər ki, Güllübəyim adlı gənc bir tatar xanımı evində xüsusi məktəb açmışdır. Müəllimə olmaq etibarını ilə, bu, məni çox maraqlandırır. Güllübəyim xanımın əri Hacı İsmayılı axtarıb tapdırdım və evinə getməyə icazə istədim. Ertəsi gün səhər rus və tatar dillərini bilən bir xanımla Güllübəyimgilə getdim. Bu, 25-28 yaşlarda uca boylu, qara gözlü, uzun hörüklü, olduqca gözəl bir xanım idi. O, məni son dərəcə mehribanlıqla qarşıladı. Güllübəyim xanımın məktəbi iki kiçik otaqdan ibarət idi. Şagirdlər gözəl xətlə yazır, rəvan oxuyurdular. Onların çəkdiyi şəkillər və tikdikləri tikmələr xoşuma gəldi. Qızlar nəğmə dərində 3-4 mahnı oxudular. Şərq musiqisini bilməsəm də, deyə bilərəm ki, gözəl səsləri vardı, xüsusilə,

qızlar üçün ibtidai məktəb də açdı. Ancaq cəmiyyətə varlılar tərəfindən kömək olmadığı üçün o, get-gedə maddi çətinlik qarşısında qaldı və dağıldı.

Maarifə və mədəniyyətə can atan şəxslər hökumət idarələrinə xahişnamələr yazıb 1870-ci il 24 may "Əsasnamə"sinə əsasən, Tiflisdə nümunəvi ali qız məktəbi "jenskoe uçilişe" açılmasını irəli sürdülər. 1881-1882-ci illərdə Qafqaz Təhsil Dairəsinin Rusiya Maarif Nazirliyinə, Qafqaz Cənubi Rusiya Nazirliyinə, Rusiya Maliyyə Nazirliyinə dəfələrlə məktublar yazırdı.

Maliyyə nazirinin Qafqaz İşlər Komitəsinin rəisinə 1881-ci il 22 dekabr tarixli cavab məktubundan məlum olur ki, maarif nazirliyi Tiflisdə müsəlman qızları üçün məktəb açılmasına, siniflərin tədris avadanlığı ilə təchiz edilməsi üçün yerli gəlirdən 5000 manat ayrılmasına, məktəbin

saxlanması üçün ildə 34990 manat vəsaitin xərclənməsinə etiraz etmir. Amma məktəbdə tədris fənlərinin 14-ə qədər müəyyən edilməsini müsəlman qızları üçün artıq sayır. Çünki qızlar rusca bilmirlər və onlar həmin fənləri mənimsəməkdə çətinlik çəkirlər. Hazırlıq siniflərində dərs saatlarının 24, qalan siniflərdə 28-33 saat arasında olması da naziri qane etmir.

Nazir fənlərin və həmçinin, dərs saatlarının və məktəb üçün istənilən vəsaitin azaldılmasını təklif edir.

Maarif nazirinin maliyyə nazirinə 1882-ci il 17 sentyabr tarixli məktubunda oxuyuruq: "1881-ci il iyun ayında Tiflisdə Qafqaziyə müsəlman qızları üçün açılması nəzərdə tutulan məktəbin təşkili və burada ümumtəhsil fənlərindən olan bəzi peşə fənlərinin də keçilməsi zəruridir. Bunun

üçün Qafqaz Təhsil Dairəsi belə təklif edib ki, Qafqaziya Müəllimlər Seminariyasının direktorundan, həmin seminariyanın tatar (Azərbaycan) inspektorundan, fəxri müsəlman şəxslərdən ibarət komissiya yaradılsın. Komissiya məktəbi təşkil etmək üçün əsasnamə və ştat müəyyən etsin".

Komissiya "Əsasnamə"nin layihəsini, məktəbdə dərs deyəcək müəllimlərin və işçilərin ştat cədvəlini hazırlamışdı. Qafqaz ölkə baş idarəsinin rəisi yanında həmin komissiyanın məlumatı dinlənilmiş, Qafqaziyə Şeyxül İslamının və Müftisinin məktəbin açılması barəsindəki razılığı - qərarı tələb edilmişdi. Nəticədə, 1882-ci ildə Tiflisdə Müsəlman Qız Məktəbinin açılması zəruriliyi qeyd olunurdu.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru